

Sovyet Mahkemeleri'nin Son Kurbanlarından: Ekmel İkrarov (1899-1938)

One of the Last Victims of the Soviet Courts: Ekmel İkrarov (1899-1938)

Tülay KÖSEOĞLU

Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

Department of History, National Defense University, Military Academy, Ankara, Turkey

öz

Tarih, kimi zaman önemli şahsiyetleri yanlış anımsar. Ekmel İkrarov yıllarca Özbekistan SSC'de oynadığı rolle ya da Özbekistan özelinde Türkistan tarihinde temsil ettikleri ile değil, neredeyse sadece 1938 yılındaki düzmece mahkemelerdeki yargılanmasıyla hatırlanır. Türkistanlılar içinde Millî Parti Merkez Komitesi Birinci Kâtipliğine kadar ilerleyen Ekmel İkrarov tarihte "Büyük "Temizlik" olarak geçen Sovyet mahkemelerinde "burjuva milliyetçisi" "halk düşmanı" gibi ithamlarla suçlandı ve bu mahkemede yargılanarak idam edildi. Bolşevik diktatörlüğünün 20. yılında Sovyet ülkelerinin çoğunda, Türkistan'da birçok gizli ve açık mahkemeler, çok sert hükümler ve ölümler ile geçti. 1936-1939 yılları arasında gizli polis teşkilatı NKVD tarafından kitle halinde tutuklama ve idam terörü Sovyet toplumunda 7-8 milyon kişinin tutuklanmasına neden oldu. Bunlardan yaklaşık 3 milyon kadarı kurşuna dizildi ya da baskılara dayanamayıp öldü. Hapishanedeki ve uzak kamplardaki nüfus, 1939'da 9 milyonu bulmuştu. İşte bu yıllarda "burjuva milliyetçileri", "millî faşistler", "devrim karşıtları" ve "Sovyet aleyhtarı" olmakla suçlanan, aralarında Özbekistan SSC Başbakanı Feyzullah Hocayev (1896-1938) ve Özbekistan Komünist Partisi I. Sekreteri Ekmel İkrarov (1898-1938)'un da bulunduğu çok sayıda aydın ve devlet adamı öldürüldü. Birçoğu düzmece mahkemelere çıkarıldılar ve düzmece suçlarla yargılanarak idama mahkûm edildiler. Bu çalışma, "Sovyet Türkistanı'nda Düzmece Mahkemeler ve Büyük Temizlik Dönemi" "Son Temizlik: Sovyet Mahkemesi'nde Feyzullah Hocayev (1896-1938)" adlı çalışmalarımızın üçüncüsünü oluşturmaktadır. Çalışmamızda, 2 Mart 1938 tarihinde Moskova'da gerçekleştirilen ve tarihte "21'ler Mahkemesi" olarak anılan ve yine tarihte "Düzmece Mahkemeler" olarak geçen bu duruşmalarda ölüm cezasına çarptırılan Ekmel İkrarov'un sorgulanma süreci orijinal belgeler üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bolşevik İhtilali, Türkistanlı Komünistler, Ekmel İkrarov, 21'ler Mahkemesi, İdam ve Ceza, Sovyetler Birliği

ABSTRACT

History sometimes misremembers important figures. Ekmel İkrarov is remembered almost only for his trial in spurious courts in 1938, not for the role he played in the Uzbek SSR or the representations he made in the history of Turkestan in particular. Ekmel İkrarov, who advanced to the position of the First Clerk of the Central Committee of the National Party among the Turkistan is, was accused of accusations such as "bourgeois nationalist" and "enemy of the people" in the Soviet courts, which is known as the "Great Cleansing" in history and was tried and executed in this court. In the 20th year of the Bolshevik dictatorship, many secret and open courts, very harsh judgments and deaths were passed in most of the Soviet countries, in Turkestan. Between 1936 and 1939, the terror of mass arrests and executions by the secret police agency NKVD resulted in the detention of 7-8 million people in Soviet society. About 3 million of them were shot or died, unable to withstand the pressure. The population in prison and remote camps had reached 9 million in 1939. It was during these years that the Prime Minister of the Uzbek SSR Feyzullah Hocayev (1896-1938) and the First Secretary of the Communist Party of Uzbekistan Ekmel İkrarov (1898-1938) were accused of being "bourgeois nationalists", "national fascists", "anti-revolutionaries" and "anti-Sovietists". Many intellectuals and statesmen, including. Many of them were brought to false courts and tried for false crimes and sentenced to death. This study constitutes the third of our studies titled "Fake Courts and the Great Purge Period in Soviet Turkestan" and "Final Purge: Feyzullah Hocayev in the Soviet Court (1896-1938)". In our study, the interrogation process of Ekmel İkrarov, who was sentenced to death in these hearings held in Moscow on March 2, 1938 and known as the "Court of the 21s" and also known as the "Fake Courts" in history, will be evaluated through the original documents.

Keywords: Bolshevik Revolution, Communists from Turkistan, Ekmel İkrarov, Court of 21s, Execution and Punishment, Soviet Union

Ekmel İkrarov (1899-1938)

Taşkent'te "İkrarov Halkı" olarak adlandırılan meşhur bir ailede doğan Ekmel, genç yaşta millî aydınlar arasında bulundu ve millî ruhta eğitim aldı. Bu nedenle, millî tarih ve millî edebiyatı iyi biliyordu. "İlham" mahlası ile birçok şiiri bulunuyordu. Türkistan halkının ne istediğini, neyi amaçladığını ve niyetini çok iyi bildiği için de halk arasında sevilen bir şahsiyet idi (Taşkentli, 1964: 31).

Ekmel İkrarov, Türkistan'ın ve Türkistan halkının menfaatlerini düşünen ve halkına hizmet etmeyi ilke eden siyasi bir şahsiyetti. O, belki komünistti ama ne Leninci ne de Stalinci idi. Komünist Parti'ye gir-

Geliş Tarihi/Received: 01.06.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 18.08.2022

Yayın Tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Tülay KÖSEOĞLU
E-posta: tulaykoseoglu@hotmail.com

Atf: Köseoğlu, T. (2022). Sovyet Mahkemeleri'nin Son Kurbanlarından: Ekmel İkrarov (1899-1938). *Turcology Research*, 75, 583-588.

Cite this article: Köseoğlu, T. (2022). One of the Last Victims of the Soviet Courts: Ekmel İkrarov (1899-1938). *Turcology Research*, 75, 583-588.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

mekle Türkistan'ın millî, siyasi, iktisadi ve kültür menfaatlerini korumaya çalıştı. Zira Sovyet döneminde bundan başka yol yoktu (Taşkentli, 1964: 32).

Eski bir NKVD¹ ajanı olan Aleksandrovsky'nin *Pravda* gazetesinde Ekmele İkramov'u da ilgilendiren konuda üç ayrı makalesi yayınlanmıştı. 1 Eylül 1937 tarihli yazısında, Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Ekmele İkramov'u, "ülkede halk düşmanlarını ve milliyetçileri korumak"la suçlamıştı. Aynı gazetede iki gün sonra çıkan makalede ise "milliyetçi yazarlar Osman Nasır, Abdülhamit Çolpan, Aybek ve diğerlerini korumak"la suçlandı. Bir sonraki gün çıkan yazısında ise İkramov, "Sovyetler Birliği'nin ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin en büyük düşmanlarından biri" ilan edildi. Bu yazıların ardından Moskova'ya çağrılan İkramov, Stalin tarafından kabul edilmedi ve Taşkent'e geri döndü. 25 Eylül 1937'de olağanüstü toplanan SBKP Merkez Komitesi tarafından suçlanarak partiden ihraç edildi. Taşkent'e gelirken yolda kendisine refakat eden NKVD subayı, İkramov'a kendisini Sovyet hükümeti adına tutukladığını bildirdi ("*Pravda* Ekmele İkramov'u Ayıblayadır", 1937: 41).

1925-1937 yılları arasında Özbekistan Komünist Partisi'nin I. Sekreteri olarak görevde bulunan İkramov, 1938 yılında Moskova'da gerçekleştirilen mahkemede yargılanırken, erkek kardeşlerinden ilk olarak, Taşkent Oktobr Reyon Şubesi başkanı Karim Gazi İkram (Kayyum Han, 1952: 49) hapse atıldı. Ardından, diğer kardeşlerinden Fergana Pedagojik Enstitüsü Öğretim Görevlisi Usmanhan İkram, Taşkent Gusülhanesi'nde çalışan kardeşi Nuğmanhan İkram, Andican'da çalışan kardeşi mühendis Yusufhan İkram hapse atıldı. Bunlardan Karim Gazi dışında diğerlerinin siyasetle ilgisi bulunmuyordu. Hepsini yargılanmadan cezalandırıldılar. Sonunda Ekmele İkramov'un amcası Kasımhan Gazi İkram ise mahalle imamı olduğu için hapse atıldı (Taşkentli, 1964: 32). Sovyet memuru Mamarayim İkram, Haşimgari İkram'ların hepsi 1942 yılında NKVD tarafından hapse atıldılar ve cezalandırıldılar. Daha sonra sıra bunların çocuklarına geldi. İkramov'un ilk eşinden olan oğlu Enver, 13 yaşında iken Taşkent'ten Kuybişev şehrine sürgün edildi (Başı, 1953: 12-15). Karim Gazi İkram'ın 13 yaşındaki oğlu Emin ise İç Rusya'nın bir yerine sürgüne gönderildi. Bu şekilde Ekmele İkram'ın bütün ailesi yok edildi. Hatta Ekmele İkramov'un doğduğu sokakta yaşayan kişilerin birçoğu Ekmele ile ilgili diye ortadan kaldırıldı. Örneğin; Hamdan Tolagan (Eğitim Bakanı), Yusuf Yunus (Taşkent'teki II'îç adlı fabrikanın müdürü) ve Hacı Niyazi (devlet memuru) gibi isimler (Başı, 1953: 13-14). Bu facia, mahkemede suçlu ilan edilenlerin hemen hepsinin başına geldi (Oqçili, 1950: 30-32).

Ekmele İkramov'un Mahkeme'deki "İtiraf"ları

Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Kâtibi Ekmele İkramov'un sorgusu, 5 Mart 1938'de başladı. Mahkeme başkanı, Ulrih idi. İkramov'un sorgulaması tam metin halinde 7 Mart 1938 tarihli *Pravda* gazetesinde yayınlandı.² Unutmamak gerekir ki, tüm iddialar, "suçlu"lara zorla imzalatılan "itiraf tutanakları"na dayalıdır. Bu itirafın hangi usullerle elde edildiği de malumdur.

Ekmele İkramov, Eylül 1918'de millî bir teşkilat olarak kurulan *Gençler Teşkilatı*'na, 1919 yılının Nisan-Mayıs aylarında üye olduğunu, Troçkicilik muhalifliğine de 1923 yılında katıldığını söyleyerek savunmasına başlıyor. Sovyet aleyhtarı faaliyetlere ise 1928 yılında başladığını "itiraf" ediyor (Davranbek, 1967a: 29). Bu tarihlerde büyük ölçekli faaliyetlere geçilememişti, zira bu yıllarda güç toplamak, millî karşı devrimci kadro hazırlamak gerekiyordu. Sovyet hükümetine karşı mücadele için gerekli olan zemin hazırlıklarına başlanılmıştı.³

21'ler Mahkemesi'ndeki sorgusunda Ekmele İkramov, 1928 yılından *İtibaren Millî İstiklal* adlı teşkilatın liderlerinden biri olduğunu açıklıyor (Davranbek, 1967a: 29). Sovyet aleyhtarı faaliyetlere başladığı tarih de aynı yıla denk geliyordu. Bu yılın, Sovyet Beş Yıllık Planları'nın başladığı ve Sovyet hükümetinin merkezîyetçilik anlayışının başladığı tarih olduğunu vurguluyor (Kotyakova, 2008: 9-17; "Feyzullah Hoca ve Ekmele İkram...", 1938: 4). Mahkemede, kendilerini ifşa eden sadık Sovyet vatandaşlarını "Sovyet düşmanı" "milliyetçi" diyerek suçladıklarını ve kovduklarını "itiraf" etmektedir (Ekmele İkram'ın Soruları 1938: 24). 1931 yılında provokasyonları arttırdıklarından bahseden İkramov, özellikle çiftçilerin huzurunu bozmak için yaptıkları faaliyetleri anlatmaktadır.⁴ Çiftçi için gerekli olan kavun, karpuz, soğan ve sebze gibi önemli ürünleri ekmeye izin vermediklerini, bu işi bir yıl kadar sürdürdüklerini ancak ikinci yıl Sovyet hükümetinin bu durumu düzelttiğini anlatıyor (Davranbek 1967b: 30). Aynı yıl içinde Sağcı'lar (A. P. Semirnov ve Antipov tarafından) tarafından kendi taraflarına çekilmeye çalışıldığını, ancak onlar ile olan bağlantısının 1933 yılında Buharin'in seyahat amacıyla Taşkent'e geldiği dönemde başladığını ifade etmektedir (Davranbek, 1967b: 30; "Ekmele İkram'ın Soruları", 1938: 27-28).

Ekmele İkramov'un bu dönemde, kendisinin evinde bir hafta kadar kaldığını, bu süre içerisinde, sadece Özbekistan'da değil, Sovyetler'in tamamında kapitalizmi kurmak için kendisine birlikte çalışmayı teklif ettiğini iddia ederek, kendisinin bu teklifi kabul ettiğini ve bu konuda anlaştıklarını "itiraf" etmektedir. Buharin'in, kendisine, Orta Asya Cumhuriyetleri için Lenin doktrininin kabul edilemez olduğunu söylediğini öne süren Ekmele, Buharin'in son olarak, Özbekistan'ı Sovyetler Birliği'nden ayırmak isteğinde olduğunu, Özbekistan'a kapitalizm getirmek niyetinde olduğunu belirtmiştir (Davranbek 1967b: 30; "Ekmele İkram'ın Soruları", 1938: 28). Siyasi anlamda uzlaştıklarını ifade eden İkramov, Buharin tarafından kendilerine: "1. Ziyancılık. Bu durum halka karşı "bu Sovyet hükümetinin çizgisi" olarak gösterilecek. Bu suretle Sovyet hükümeti suçlu olur. Bu ise halkı, Sovyet hükümetinden uzaklaştırmaya yardım eder. 2. Muştumzor isyanı. Bunun için dinî teşkilatlardan yararlanma ve din adamlarını işe karıştırma yoluyla isyan teşkilatı yaratmak gerek" şeklinde talimatlar verildiğini "itiraf" etmiştir ("Ekmele İkram'ın Soruları", 1938: 29-30).

Tüm faaliyetlerin temeli olan bu program, Ağustos/Eylül 1933 tarihinde oluşturulmuştu.⁵ Mücadele yöntemlerini Buharin ve Antipov'dan aldıklarını öne süren Ekmele İkramov: "Sovyet hükümetine, Parti'ye ve Parti liderliğine karşı ikiniz birlikte mücadele ediniz" şeklinde Fey-

1 İç İşleri Halk Komiserliği (Narodny Komissariat Vnutrennih Del) НКВД Народный комиссариат внутренних дел, Narodny komissariat vnutrennih.

2 Aynı gazete, bir önceki yılın 6 Haziran sayısında çıkan "Özbekistan Merkez Parti Komitesindeki Büyük Himayeciler Kanatı Altında" başlıklı makalede, eski Taşkent Şehir Şurası Reisi Abdulhey Tacı, onun yardımcılarından Mir Hamid Hoca, Özbekistan Merkez Parti Komitesi'nin eski kâtibi Baltabayoğlu ve diğerleri "yabancı devletlere satılan burjuva milliyetçi şebekesi" diyerek suçlanmışlardı ve bu kişilerin kendi içlerinde yaptığı toplantılarında Ekmele İkram şerefine votka ve çeşitli içkiler içtikleri yazılmıştı ("*Pravda* Ekmele İkram'ı Ayıbladı", 1937: 41-42; "SSCB'de Devrim Karşı Çıkanlar ve Tutuklanılanlar", 2007: 53).

3 Mahkemede kendisine, Ceditçilikle ilgili düşüncesi sorulduğunda ise "Ceditçilik, ticaret burjuvazisinin ideolojisidir. Ceditizmin bizimle ilgisi yoktur, o, Ekim Devrimi'nin bir tarafında, biz ise diğer tarafındayız" demiştir (İkramov, 1927: 221).

4 Sovetskaya derevnya glazani OGPU-NKVD, T. 3. 1930-1934, Kniga. 4. 1930-1931. Dokumanti i material, Moskva, 2003, s. 251-253.

5 Buharin sorgulama, Ekmele'e, Sovyet aleyhtarı çalışma teklif ettiğini itiraf etmektedir ("Ekmele İkram'ın Soruları", 1938: 31).

zullah Hocayev ve kendisine teklif geldiğini öne sürmüştür. Antipov ve Feyzullah Hocayev ile birlikte üçlü toplantı yaptıklarını ve birlikte hareket etme konusunda anlaşmaya vardıklarını, kabul etmeye zorlanmışlardır ("Ekmel İkrâm'ının Soruluşu" 1938: 43; Kırgız Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, F. 145. Op. 1, D. 110; Pilev 2006: 26-47).

Söz konusu mahkemede yargılananlardan bir diğer isim Zelinski ise İkrâm'ın bu iddialarını kabul etmemiş olmasına karşın, Buharin ve Antipov kabul etmiştir (Davranbek, 1967b: 34). Zelinski, 1924 yılından 1931 yılına kadar Orta Asya'da kaldığını belirterek, İkrâm ile hiçbir bağlantısının olmadığını ileri sürmüştür. Hatta Ekmel'in, *Millî İstiklal* adlı teşkilatın lideri olduğunu bildiğini, açık bir biçimde İkrâm'a karşı çıkarak, onun görevine son verilmesini talep ettiğini, ancak öncesinde kendisinin "hain" ilan edildiği için mücadele edemediğini ifade ederek, kendisini savunmuştur.⁶

Ekmel İkrâm, sorgulamasının sonlarına doğru 1935 yılında teşkilattaki kişiler aracılığı ile birlikte yaptıkları "ziyançılık" faaliyetlerini itirafa zorlanmıştır. Özellikle Taşkent ve Buhara'da şehir işletmeleri çalışmalarına verdikleri zararları anlatması istenmiştir. Halktan gücü yetmediği ölçüde vergi talep ettiklerini, bu vergiyi ödeyemeyenlerin ise evlerini terk etmek zorunda kaldıklarını, son olarak da isyancı grupları nasıl oluşturduklarını "itiraf" eden İkrâm (Davranbek, 1968: 34)'un mahkemede son sözü ise, "Sovyet hükümetine karşı en büyük suçum, sosyalizm vatanına ihanet etmek olmuştur. Mahkemenin verdiği hükmün doğru ve haklı olduğunu biliyorum. Bununla birlikte ben ölmek, bilhassa halk düşmanı sıfatı ile ölmek istemediğimi, nerede, nasıl ve kiminle olursa olsun işlediğim suçların bir kısmını da olsa temizlemek istediğimi söylemek isterim" olmuştur ("Ekmel İkrâm'ının Soruluşu", 1938: 43). 13 Mart saat 16.30'da 6 saatlik bir müzakereden sonra Ulrih mahkemeyi tekrar toplayarak mahkûmiyet kararlarını okumuştur. Karara göre: İkrâm dâhil 18 kişi için idam kararı çıkmıştır.⁷ Sovyet hükümeti 15 Mart 1938'de, cezaların infaz edildiğini duyurmuştur (Davranbek 1966: 13; Katkov, 1968: 183).

Aradan geçen 26 yılda Sovyetler Birliği'nde büyük değişiklikler olmuştu. Kruşçev iktidarda idi. Stalinci'leri Kremlin Sarayı'ndan kovmuştu. Hatta Moskova'da Kızıl Meydan'da Lenin'in yanında bulunan Stalin'in mezarını mozolenden çıkartarak, Stalin'i "hain, katil" bile ilan etmişti. Ancak Türkistan'ın durumu değişmemişti; Türkistan Sovyet sömürgeciliğinden kurtulamamıştı.

Mahkemenin üzerinden 28 yıl geçtikten sonra "21'ler Mahkemesi" kurbanları "Lenin eğitimi alan ve komünizme sadık hizmet eden liderler" olarak anılmaya başladılar. Moskova'nın bu tabirinin ne kadar doğru olup olmadığı mahkemede sorgulamaları sırasında verdikleri cevaplarda aşikârdır (Davranbek, 1966: 17). 9 Nisan 1964 tarihli *Pravda* gazetesinde "Partiyanın Sadık Cangcısı [Savaşçısı]" başlıklı Ekmel İkrâm'ı "aklama" amaçlı bir makale yayınlandı. İkrâm hakkında: "... Parti'nin sadık üyesi... Stalin'in haksızca öldürttüğü... 1937 yılında temelsiz cezalandırma döneminde Stalin'in emri ile hapse atıldı. O, 40 yaşına girmeye yakın öldürüldü..." (Taşkentli, 1964: 29) yazıldı. *Pravda*'ya göre katil, Stalin idi. Ancak, Stalin'i "katil" kılığına bürüyen Komünist Parti'nin eski ve yeni üyeleri idi. Komünist Parti'nin yeni liderleri Stalin'in cinayetlerine ortak olduklarını gizlemek için bütün suçu Stalin'in üzerine atmışlardı. Hatta onlar millî yolda, millî gayede, millî menfaat uğruna hareket ettikleri için yok edilen millî simaları "gerçek bir komünist" olarak gösteriyorlardı.

Pravda gazetesinde bu konuda yazılan makalede, Ekmel'in gerçek bir Leninci olduğu, Lenin'in sadık yardımcılarında biri olduğu, Lenin millî siyaseti için durmadan yorulmadan mücadele ettiği, milliyetçiliğin her türlü şekline, Pantürkizm ve Panislamizm'e sert bir biçimde karşı çıktığı iddia ediliyordu. Ayrıca, Ekmel İkrâm'ın Sovyet hâkimiyetinin düşmanlarına karşı mücadele ettiği de yazılıyordu (Taşkentli, 1964: 29).

Mahkemenin suçlamalarına ve kendi "itiraf"ına bakıldığında, Ekmel İkrâm Sovyet hükümetine karşı gizli mücadele içinde idi. Ekmel'in "itiraflarından" ne kadar doğru ne kadar doğru değil, bunu net olarak bilmek mümkün değil. Fakat mahkemede söylediklerinin tamamı baskı altında söylemek zorunda kaldığı ve zorla imzaladığı tutanaklardır. Bu bağlamda mahkeme tutanaklarında yer alan bazı noktalar dikkate alınarak değerlendirme yapılabilir. Mahkemede diğer sanıklara da "itiraf" ettirilen bazı ortak noktalar göze çarpmaktadır. Bunların başında, Stalin despotizminden duyulan memnuniyetsizlik gelmektedir. Bunun dışında, birlik cumhuriyetlerindeki yöneticilerin millî bir cephe oluşturmaya çalıştıkları, ancak faaliyetlerini gizlice yürüttükleri itiraf ettirilmiştir. Ayrıca, millî cumhuriyetlerin yöneticilerinin diğer bir ortak noktası da, hepsinin açık ve net bir amacının olduğu; Moskova'nın siyasetini "kızıl emperyalizm" olarak nitelendirdikleri ve bu emperyalist devleti yıkıp kendi halklarına bağımsızlık kazandırmaktı. Bu durum Moskova'nın, Türkistan'da *Millî İttihad* ve *Millî İstiklal* gibi teşkilatların yeniden canlanmasından korktuğunu net bir biçimde ortaya çıkarmıştır.

Ekmel İkrâm ve diğer yerli yöneticiler, başlangıçta Rusların vaatlerine inandılar ancak aldandıklarının farkına vardıkları andan itibaren, gizli yollar ile Türkistan'ı Rus sömürgeciliğinden kurtarma çabası içerisine girdiler. Moskova'daki yöneticiler bu durumu anlayınca, Türkistan'ın siyasi, ilmî, edebî şahıslarını hatta kolhoz başkanlarına kadar herkesi hapse attılar. Bunların vekili olarak Moskova'da Feyzullah Hocayev ve Ekmel İkrâm gibi milli devletlerin yönetici kadrolarını yargılayarak idam ettiler (Davranbek, 1966: 17).

21'ler Mahkemesi'nde sanıklar, kendilerine isnat edilen "suçlar"ın tümünü kabul etmek zorunda bırakıldılar. Bunun yanında gerek Feyzullah Hocayev gerekse Ekmel İkrâm'ın mahkemede yargılanan Buharin, Reykov, Krestinski, Reykovski ve diğer Rus Bolşevikleri'nin sorgulamasında göze çarpan bir nokta da Bolşevik liderler, "yabancı ülkeler menfaatine casusluk yapmak", "yabancılar ve Rus muhacirleri ile bağlantı kurma ve onlardan yardım sağlamak" gibi nedenlerden suçlandılar (Cohen, 1992: 259-263). Ancak ne Hocayev'e ne de İkrâm'a, "casusluk ve dış ülkeler ile bağlantı kurma" konusunda soru yöneltilmemiştir ("Feyzullah Hoca ile Ekmel İkrâmın Akıbeti", 1938: 3). Bu durum, Rus olmayan halkların, Bolşevik Rus rejimine karşı olduklarını, bu duruşun birlik cumhuriyetlerindeki komünist partilerden, Sovyet hükümeti liderlerine kadar uzandığını, bu hareketin Türkistan (veya Ukrayna) gibi ülkelerde gelecekte millî müstakil devlet kurma meselesini tartışmaya açık hale getirecek kadar olgunlaştığını gösteriyordu. Nitekim 1991'de birliğin dağılması ile bu mesele somut gerçeklik kazanmıştır.

6 Sorgulamanın devamında Zelinski, Feyzullah Hocayev'e ilişkin olarak ise 1928 yılından beri milliyetçi teşkilatlar ile bağlantısı olduğunu bildiğini ve göz yumduğunu "itiraf" etmiştir ("Ekmel İkrâm'ının Soruluşu", 1938: 35-36).

7 Sanıklardan sadece üçü kurşuna dizilmekten kurtulabildi; Pletnyov 15 yıl, Rakovski 20 yıl ve Besanov 25 yıl hapis cezasına çarptırıldı.

Söz konusu mahkeme dış basın tarafından özellikle de Türkistanlıların Türkiye'den sonra en fazla buldukları ülke Almanya'da, basın 21'ler Mahkemesi ile ilgili çok yakından ilgilenmiştir. Bu konuda basında birçok yazılar yayınlanmıştır (Timuroğlu, 1938: 46-49). Bu yazıların birinde, 21'ler Mahkemesi'nde Sovyet cumhuriyeti liderlerine ithaf edilmekte olan suçların XX. yüzyıl halklarının millî faaliyetlerini göstermesi bakımından dikkate değer olduğu belirtilmiştir (Rosenberg 1938 akt. Timuroğlu 1938: 46-47).

Almanya'da *Müncher Merkur* gazetesinin 02. 11. 1970 tarihli sayısında, Sovyetler döneminde öldürülen halkların sayısı hakkında yayınlanan bir haberde ise; "Sovyet Komünizminin insanların Hayatına Verdiği Zararlar" konusunda Washington'da resmî devlet kuruluşu tarafından bilimsel bir araştırma yapıldığından bahsedilmiştir. Söz konusu araştırmada, Sovyetler Birliği'nde 1917 yılından itibaren komünizmin terör siyaseti neticesinde en az 21,5 milyon insanın ecelesiz öldüğü açıklanmıştır. Araştırma sonunda yayınlanan eser in müellifi Sovyet tarihçisi Robert Conquest⁸'ti. Bu incelemenin araştırmacılarından biri olan Thomas Dodd⁹, Conquest tarafından gösterilen rakamı dikkate değer olarak görmek ile birlikte Sovyet sisteminde öldürülen insanların sayısının 45 milyondan ibaret olduğunu öne sürmüştür (Başgarma, 1970: 35).

Conquest'e göre, 500 bin kişi 1919-1923 yıllarında hapislerde ve esir kamplarında öldürülmüş veya ölmüştür. 2 milyon insan Stalin tarafından öldürtülmüştür. 3,5 milyon insan 1930-1936 yılları arasında toplama kamplarında, 12 milyon insan Stalin tarafından çalışma kamplarında öldürülmüştür. 3,5 milyon insan ise 1930'lu yıllardaki kolektifleştirme döneminde açlıktan ölmüştür.¹⁰

Sadece 1937-38 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde 1.500.000 insan, siyasi baskıya maruz kalmıştır. Bunlardan 1.344.500 kişi hüküm giymiş, 681.692 kişi de haksız yere kurşuna dizilmiştir. Doğrudan öldürülen insan sayısı 46,6 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bunların 4 milyonu Lenin, 42,6 milyonu da Stalin döneminde öldürülmüştür (Buran, 2011: 59; Kocaoğlu 2002: 741-759)(Tablo 1).

Tablo 1. SSCB'de devrime karşı çıkanlar ve tutuklananlar: (1921-1937)11

Yıl	Tüm sanıklar	Ağır cezalar	Kamplarda tutulanlar	Sürgün edilenler	Diğer cezalar
1	2	3	4	5	6
1921	35829	9701	21724	1817	2587
1922	6003	1962	2656	166	1219
1923	4794	414	2336	2044	-
1924	12425	2550	4151	5724	-
1925	15995	2433	6851	6274	437
1926	17804	990	7547	8571	696
1927	26036	2363	12267	11235	171
1928	33757	869	16211	15640	1037
1929	56220	2109	25853	24517	3742
1930	208068	20201	11443	58816	14609
1931	180696	10651	105863	63269	1093
1932	141919	2728	73946	36017	29228
1933	239664	2154	138903	54262	4434
1934	78999	2056	59451	5994	11498
1935	267076	1229	185846	33601	4640
1936	274670	1118	219418	23719	3015
1937	790665	35307	4299311	1366	6914

Sonuç

1937 yılında Sovyet siyasi cezaevleri, acımasız işkence yöntemlerine, haftalarca süren yıldırıcı sorgulamalara ve sayısız yargısız infaz uygulamalarına sahne olmuştur. Vahşice işkencelerde kadın -erkek, genç-yaşlı ayrımı yapılmamıştır. Bu dönem belki de Rus tarihinin en korkunç sayfalarını oluşturmuştur. Sovyet yetkilileri tarafından hazırlanan sorgulama tutanaklarına göre ifade vermeyi reddeden birçok tutuklu ya işkenceyle öldürülmüş ya da kurşuna dizilmiştir. "İtiraf" etmeyi kabul edenlerin ise insani gereklileri vardı; arkalarında ailelerini bırakmışlardı.

Moskova mahkemelerinde somut delil çıkarılamamıştır. Tüm iddialar, "suçlu"lara zorla imzalatılan "itiraf tutanakları"na dayalıydı. Bu itirafların hangi usullerle elde edildiği de malumdur. Özbekistan SSC'nin önde gelen siyasi isimlerinden birinin (veya birilerinin) sonradan "halk düşmanı" ilan edilerek yerin dibine batırılması ve idam edilmesi Sovyet sisteminin içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulmanın bir yolu olarak görüldü.

Stalin'in ölümüne kadar Sovyetler Birliği, resmî otoritenin sesi dışında farklı ses duyulmayan, adeta terörle susturulmuş bir toplumdur. Stalin'in ölümünden sonra Sovyet toplumunun Stalinsizleştirme olarak bilinen reformasyonu başladı. Kruşçev, Stalin'in partiye karşı işlediği "suçları" geniş kapsamlı bir biçimde teşhir etmeye başladı. Şubat 1956'da XX. Kongre'de yaptığı gizli konuşmada 1928-1929 döneminde 1930'lu yılların Stalin terörünü lanetleyerek terör kurbanlarını dolaylı bir biçimde akladı. 1950'li yılların sonundan 1960'ların başına kadar geçen sürede binlerce Stalin kurbanının saygınlıklarının iade edilmesini sağladı. Elbette ki bunlar arasında yer alan Ekmel İkrarov ne "burjuva milliyetçisi", ne "halk düşmanı" ne de "terörist" idi.

8 Robert Conquest (1917-2015): İngiltere ve özellikle ABD'de, sosyalizm ve Sovyetler alanında çalışmalar yapmış tarihçi.

9 Thomas J. Dodd (1907-1971): ABD'li senatör.

10 Senatör Dodd'in verdiği bilgiye göre, Conquest verdiği rakamlarda Rusya'da kurban olan 9 milyon kişiyi hesaba katmıyor. 1921 yılında cereyan eden büyük kıtlıkta 5 milyon kişinin öldüğünü belirten Dodd, bu hesaba manevi eziyet ve ruhsal hastalanma neticesinde helak olanların girmediğini belirtiyor. Millî Türkistan Birlik Komitesi 14.6.1950 tarihinde Birleşmiş Milletler'e verdiği memorandumda, Türkistan'da Bolşevikler tarafından öldürülenlerin sayısını 6 milyon olarak gösterdi. Bu rakam resmî belgelere dayandırıldı (Başgarma, 1970: 35).

11 "SSCB'de Devrime Karşı Çıkanlar ve Tutuklananlar", (2007), 1/53. Taşkent.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Arşiv Belgesi

Kırgız Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, F. 145. Op. 1. D. 110.
Sovetskaya Derevnya Glazani OGPU-NKVD, T. 3. 1930-1934, Kniga. 4. 1930-1931.
Dokumantı i Materialı, Moskva 2003.

Yayınlanmış Kaynaklar

- Başgarma. (1970). Sovyet Tuzimide Öldirilgenlerin Sanı. *Milli Türkistan*, 130, 35.
Bulag Başı. (1953). Henüz Teslim Bolmağan Mâmlakat X. *Milli Türkistan*, 85-86, 12-15.
Buran, A. (2011). *Kurşunlanan Türkoloji*. Akçağ Yayınları.
Cohen, S. F. (1992). *Buharin ve Bolşevik Devrimi*. (2. Cilt, çev. A. Günaysu), Kavram Yayınları.
Davranbek. (1966). Feyzullah Hoca Haqqında (I). *Milli Türkistan*, 116, 12-19.
Davranbek. (1967a). 21'ler Muhakemesi Akmal İkramnın Soralışı. *Milli Türkistan*, 121, 29-31.
Davranbek. (1967b). 21'ler Muhakemesi Akmal İkramnın Soralışı II. *Milli Türkistan*, 122, 30-34.
Davranbek. (1968). 21'ler Muhakemesi Akmal İkramnın Soralışı IV. *Milli Türkistan*, 125, 33-34.
İkramov, E. (1927). İzbirinni Turıdı va 3 Tomah, I, Taşkent.
İsimsiz. (1937). *Pravda* Ekmel İkramnı Ayıblayadır. *Yaş Türkistan*, VIII (94), 40-42.
İsimsiz. (1938). Ekmel İkram'ın Soralışı. *Yaş Türkistan*, IX (101), 25-27.
İsimsiz. (1938). Feyzullah Hoca ile Ekmel İkramnın Akıbeti. *Yaş Türkistan*, IX,(101), 2-3.
İsimsiz. (1938). Feyzullah Hoca ve Ekmel İkram Hakikatten de Kızıl Moskva'nın Düşmanı mı İdiler?. *Yaş Türkistan*, IX (103), 2-5.
İsimsiz. (2007). SSCB'de Devrime Karşı Çıkanlar ve Tutuklananlar. *Vodiyonoma Dergisi*, 1, 53.
Katkov, G. (1969). *The Trial of Bukharin*. Batsford.
Kayyum Han, V. (1952). Türkistan'da Bolşevik Qatilliğini Körsatuçı Huccatlardan. *Milli Türkistan*, 79, 48-49.
Kocaoğlu, T. (2002). Rus İhtilalleri ve Türk Halkları/Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti (1905-1991). *Türkler*, (26. Cilt), Yeni Türkiye Yayınları, 741-759.
Kotyakova, V. A. (2008). *Turkestanskoe naprevlenie dumskey politiki Rossii (1915-1917 gg.)*. Enter-Grafiko.
Oqçili, T. (1950). Terör Tamğasi: Akmal İkramlar Ailasi. *Milli Türkistan*, 65, 30-34.
Pilev, A. İ. (2006). *Basmaçestvo v Sredney Azii: (etnopolitiçeskiy srez vzglyadov XXI veka)*. Moskva.
Rosenberg, A. (1938). Moskova Mahkemesi Millî Mücadele Eşiğinde. *Nasyonel Sosyalistik*, Almanya.
Taşkentli. (1964). Akmal İkram Hakkında. *Milli Türkistan*, 102, 29-32.
Timuroğlu. (1938). 21'ler Mahkemesi Alman Matbuatında. *Yaş Türkistan*, IX(106), 46-49.

Structured Abstract

History sometimes misremembers important figures. Ekmel İkrarov is remembered almost only for his trial in spurious courts in 1938, not for the role he played in the Uzbek SSR or the representations he made in the history of Turkestan in particular. Ekmel İkrarov, who advanced to the position of the First Clerk of the Central Committee of the National Party among the Turkistan is, was accused of accusations such as "bourgeois nationalist" and "enemy of the people" in the Soviet courts, which is known as the "Great Cleansing" in history and was tried and executed in this court.

In the 20th year of the Bolshevik dictatorship, many secret and open courts, very harsh judgments and deaths were passed in most of the Soviet countries, in Turkestan. Between 1936 and 1939, the terror of mass arrests and executions by the secret police agency NKVD resulted in the detention of 7-8 million people in Soviet society. About 3 million of them were shot or died, unable to withstand the pressure. The population in prison and remote camps had reached 9 million in 1939. It was during these years that the Prime Minister of the Uzbek SSR Feyzullah Hocayev (1896-1938) and the First Secretary of the Communist Party of Uzbekistan Ekmel İkrarov (1898-1938) were accused of being "bourgeois nationalists", "national fascists", "anti-revolutionaries" and "anti-Sovietists". Many intellectuals and statesmen, including. Many of them were brought to false courts and tried for false crimes and sentenced to death.

This study constitutes the third of our studies titled "Fake Courts and the Great Purge Period in Soviet Turkestan" and "Final Purge: Feyzullah Hocayev in the Soviet Court (1896-1938)". In our study, the interrogation process of Ekmel İkrarov, who was sentenced to death in these hearings held in Moscow on March 2, 1938 and known as the "Court of the 21s" and also known as the "Fake Courts" in history, will be evaluated through the original documents.

In 1937, Soviet political prisons witnessed brutal torture, weeks of intimidating interrogation, and countless extrajudicial executions. There was no discrimination between men and women, young and old in brutal tortures. This period constituted perhaps the scariest pages in Russian history. According to the interrogation minutes prepared by the Soviet authorities, many detainees who refused to testify were either tortured to death or shot. Those who agreed to "confess" had humanitarian reasons; They had left their families behind.

Concrete evidence could not be produced in the Moscow courts. All the allegations were based on "confession records" that were forced to sign by "criminals". The methods by which these confessions were obtained are also known. The sinking and execution of one (or someone) of the leading political figures of the Uzbek SSR, who was later declared an "enemy of the people", was seen as a way to get out of the deadlock the Soviet system was in.

Until the death of Stalin, the Soviet Union was a society that was silenced by terror, with no different voices other than the voice of the official authority. After Stalin's death, the reformation of Soviet society known as de-Stalinization began. Khrushchev began to expose extensively the "crimes" committed by Stalin against the party. In February 1956, XX. In his secret speech to the Congress, he indirectly acquitted the victims of terrorism by condemning the Stalin terror of the 1930s during the 1928-1929 period. From the late 1950s to the early 1960s, he restored the dignity of thousands of Stalin's victims. Of course, Ekmel İkrarov, who was among them, was neither a "bourgeois nationalist", an "enemy of the people", or a "terrorist".